

Олександр Крамар

Розвивайся або помри

УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖДЕНЬ № 6 (690) від 10 лютого 2021 року

На тлі динамічних змін у світі Україна постала перед вибором, який визначатиме її майбутні перспективи. Світова економіка наближається до чергового періоду загострення боротьби за ринки між новими індустріальними потугами, зосередженими переважно в Азії, та старими промисловими державами Заходу, які намагаються повернути виробництво на свою територію та здійснити реіндустріалізацію. Паралельно відбувається активізація боротьби за ресурси, необхідні і для роботи промисловості нових та старих індустріальних держав, і для забезпечення потреб у харчуванні жителів планети.

І місце в міжнародному розподілі праці, яке нам дістанеться за означених процесів, залежатиме від того, чи виборюватиме його Україна активними зусиллями, чи погодиться на те, яке їй відведуть унаслідок дій інших гравців. Однак в останньому випадку країні загрожує остаточне перетворення на донора для вибіркового використання її природних і людських ресурсів іншими країнами залежно від їхніх потреб. Для України це означатиме економічний неоколоніалізм із закріпленням спеціалізації в міжнародному розподілі праці, яка прирікатиме країну на бідність і відсталість.

Свій вибір у цьому контексті має зробити й національний бізнес. Адже від того, чи здатен він буде об'єднати зусилля й зорганізуватися для захисту інтересів національної економіки, залежить, чи збереже він можливість відігравати самостійну роль і почуватися господарем у власній країні. Інакше він буде змушений підлаштовуватися на вторинних ролях під іноземний бізнес — російський, західний чи китайський. І водночас виконуватиме функцію молодших партнерів іноземних фінансово-промислових груп. Це означатиме остаточну втрату можливостей визначати державну політику і її підпорядкування інтересам іноземного бізнесу.

Небезпечна інерція

Розвиток української економіки впродовж останніх десятиліть був яскравою ілюстрацією на тему підпорядкованості інтересам інших держав. А деградаційна спіраль, коли після кожного наступного циклу «зростання — спад» наша економіка опинялася у значно гіршому стані, аніж була до його початку, — прямий наслідок того, що замість плекати й захищати власне виробництво у високоприбуткових і високодинамічних

секторах, Україна всі ці десятиліття дозволяла іншим країнам заробляти тут для розвитку власних економік.

Витрати українців на імпорتنі товари торік перевищили 1,5 трлн грн, і левову частку ввезених товарів становлять ті, які Україна цілком могла б виробляти сама. Дані Держстату свідчать про тенденцію до збільшення питомої ваги імпорту в споживанні великої кількості товарних груп із року в рік. Якщо 2009-го завезені з інших країн вироби становили 32,6% всіх проданих в Україні (непродовольчі — 45,3%), то 2019-го їх частка сягнула вже 47,6% (непродовольчі — 68%). Натомість в обмін на відкритий внутрішній ринок ми не отримували співмірних можливостей для збуту власних товарів із високою доданою вартістю на ринках більшості торговельних партнерів. Україну дедалі більше заштовхували в нішу постачальників необхідної іншим країнам сировини. Тим більше, що завдяки активному стимулюванню власних економік найбільшими державами обробна промисловість у них відновлюється швидше, ніж інші галузі, й попит на промислову та продовольчу сировину провокує зростання «ножиць цін» між нею та готовою продукцією у світі.

У результаті, за даними Держстату, у грудні 2020 року ціни на продукцію добувної промисловості, яку постачають на зовнішній ринок, у гривневому еквіваленті були на 71,3% вищими, ніж у грудні 2019-го. Натомість на продукцію обробної промисловості — лише на 30,3% вищими. Якщо експортні ціни на металеві руди перевищували показник попереднього року на 81,5%, то на метали й вироби з них — тільки на 31,3%, на вироби з деревини та паперу — на 16,5%, а на продукцію машинобудування — взагалі лише на 10,6%, що з урахуванням значно більшої девальвації гривні означало їх зниження у валютному еквіваленті.

За підсумками 2020 року на тлі значного зростання експорту залізорудної сировини на 24,7% (а в IV кварталі навіть у 2,1 рази) продаж готового прокату чорних металів із країни знизився на 20,7%, трубної продукції — відповідно на 23,6%. Картина з продовольчими продуктами з більшою доданою вартістю ще гірша. За умов зростання продажів зерна та олії за підсумками 2020 року вивіз молокопродуктів зменшився на 23%, яловичини — на 28,9%, цукру — на 30%, м'яса птиці — на 9–11% (у листопаді-грудні), борошна — на 36,6%, продукції плодоовочевої промисловості — на 18,8%. Пришвидшені втрати експорту готової продукції, порівняно з сировиною, спостерігалися також у легкій та деревообробній галузях.

Торік нинішня спеціалізація України в міжнародній торгівлі створила тимчасову ілюзію вигідності відповідного стану справ. Адже певний час нижчі ціни на енергоносії та менш постраждалі під час пандемії ціни на основні статті українського експорту створювали сприятливий баланс

для нашої країни. Імпорт товарів зменшувався значно швидше (–10,2% за підсумками 2020-го), аніж експорт (–1,7%).

Однак, як і прогнозував Тиждень, тимчасовий позитивний вплив швидко обернувся поверненням до негативних наслідків такого статусу України в міжнародному розподілі праці. З початку 2021 року позитивні прояви почали вичерпуватися, і тренд розвернувся у протилежний бік. Уже в січні імпорт зріс на 2,2%, натомість дедалі залежніший від сировинного складника експорт навпаки, просів на 5,6%. Ціни на енергоносії тепер зростають значно швидше, ніж на сільськогосподарську сировину й навіть залізну руду. Водночас ресурс набагато меншого, аніж у попередні роки, урожаю зерна значною мірою вже вичерпано через пришвидшені темпи його вивезення восени 2020-го. Однак закуповувати енергоносії потрібно дедалі активніше.

На додачу до цього **почали проявлятися негативні наслідки від «ножиць цін» на сировину й виготовлену з неї продукцію.** Наприклад, у листопаді 2020 року ціни на рослинницьку продукцію у гривні були на 52,5% вищими, аніж рік до того, проте на тваринницьку — лише на 5,4%. На металеві руди експортні ціни за той самий час зросли на 71%, а на металургійну продукцію — лише на 25%. У результаті рентабельність виробництв тваринницької продукції та металопрокату різко знизилася, як і обсяги їх виробництва й експорту. А в низці випадків навіть перейшла у збиткову зону.

Якщо так триватиме й далі, то місце України в міжнародному розподілі праці стрімко погіршуватиметься. Донедавна ми були експортерами продукції із невисокою доданою вартістю, як-от металевих напівфабрикатів, сирової олії чи електропроводки. Але поглиблення тренду, що окреслився останнім часом, загрожує подальшим посиленням сировинної спеціалізації та перетворенням України на експортера насамперед зерна, руди, насіння олійних і лісоматеріалів з мінімальним рівнем обробки.

У пащі азійських тигрів

Підвищує ризики такої негативної трансформації української економіки також зростання ваги у світовій азійського регіону, надто Східної та Південної Азії, яке спостерігається останнім часом й особливо посилюється під впливом пандемії COVID-19. Країни цього регіону мають динамічні, але вкрай протекціоністські економіки. Тож і український експорт до країн Азії та Африки останнім часом зростає швидше (+10,6% за 2020 рік), ніж до ЄС (–10,2% за весь 2020 рік, але +7,6% у IV кварталі), а його сукупний обсяг уже значно перевищує обсяг постачань до ЄС (\$22,5 млрд проти \$18,7 млрд). Але на азійському напрямі й за обсягами,

і за динамікою переважає сировина. Першість тут тримають зерно, олія та залізорудна сировина. Натомість обсяги готової продукції незначні й динаміка щодо більшості з них значно гірша, а то й узагалі негативна.

Абсолютна більшість країн регіону й досі провадить політику обмеження доступу готових товарів на свої внутрішні ринки, щоб підтримати й захистити власних виробників. Майже всі вони прагнуть формувати зовнішньоторговельні зв'язки, виходячи з власних інтересів: імпорту дефіцитної сировини та обладнання, яке вони не здатні поки що самостійно виробляти, та експорту готової промислової чи сільськогосподарської продукції із вищою доданою вартістю.

Водночас Україна постачає їм переважно сировину, до того ж у значно менших обсягах, та фактично беззахисна перед напливом готових товарів із динамічних індустріальних секторів цих країн. Наприклад, сукупний дефіцит торгівлі з Китаєм за 2009–2020 роки перевищив \$42,7 млрд. Аналогічна ситуація, хоч і в дещо менших масштабах, з іншими країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону (Південною Кореєю, Тайванем, В'єтнамом, Філіппінами, Таїландом). Останнім часом це виявляється і в торгівлі з іншими азійськими країнами, як-от Індією чи Іраном.

У зв'язку з цим слід зазначити, що торгівля зі «старими» індустріальними країнами ЄС і Північної Америки менш диспропорційна для України, ніж із державами Азійсько-Тихоокеанського регіону. Доступ наших промислових товарів на західні ринки простіший, а небезпеки для українського виробництва значно менші, ніж від країн АТР. Наприклад, частка продукції машинобудування в українському імпорті з ЄС становить лише 35%, що значно менше, ніж в імпорті з країн АТР (50–90%). Натомість частка машинобудування в українському експорті до ЄС становить 16,2%, що значно більше, ніж у структурі українського експорту загалом чи, тим паче, наших продажів до країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. І хоча йдеться часто про нескладні комплектуючі для європейських компаній, однак це таки значно краще, ніж постачання сировини. Інші промислові товари в наших поставках до Євросоюзу становлять іще близько половини. Натомість на промислову (руди, каміння) та сільськогосподарську (зерно, насіння олійних тощо) сировину припадає лише третина українського експорту до ЄС.

Водночас досить динамічно зростають і обсяги експорту продукції машинобудування до Європи, і її частка в нашому експорті до цих країн. Це яскраво засвідчує динаміка з 2013 року. Із \$2,16 млрд тоді обсяг експорту української продукції машинобудування досягнув \$3,03 млрд у 2020-му, а її частка в усьому українському експорті до ЄС зросла за цей час із 10,6% до 16,2%. І за підсумками карантинного 2020 року експорт продукції машинобудування до Євросоюзу просів лише на 1%, порівняно

з 2019-м, натомість поставки всіх наших товарів туди зменшилися більш ніж на 10%.

Потрібен розворот

Поточні тренди свідчать: якщо український уряд не почне активно захищати внутрішній ринок і просувати інтереси вітчизняних виробників готової продукції за кордоном, то Україна остаточно закріпиться у світовому розподілі праці як постачальник потрібної іншим державам сировини.

За збереження інерційного сценарію до сировинної еволюції нашу країну підштовхуватиме також міграційний і демографічний фактор, поєднаний із кредитно-фінансовою системою, що працює навиворіт. Адже, з одного боку, ціна праці в Україні стрімко зростає на тлі активної трудової міграції співвітчизників працездатного віку до європейських країн зі значно вищим рівнем зарплат. А з другого — з кожним роком спостерігається дедалі стрімкіше погіршення коефіцієнта заміщення покоління, яке виходить на пенсію, молоддю, що народилася в період демографічної ями кінця 1990-х — початку 2000-х років.

І все це доповнює кредитна система, яка сьогодні фінансує приватне й державне споживання через відповідно дорогі споживчі кредити й надійніші з погляду повернення коштів державні облігації. Це демотивує фінустанови кредитувати виробничий бізнес під значно нижчі відсотки, ніж населення, та зі значно більшими ризиками, аніж державу.

На цьому тлі український ринок залишається повністю відкритим до напливу готових товарів з азійських країн. Ті, навпаки, здійснюють активну політику підтримки власного виробництва й часто мають значно дешевші трудові ресурси, що динамічно зростають, а також гроші для інвестування у промисловість на вигідніших умовах. Це не залишатиме шансів українській обробній промисловості.

Дедалі дорожчі й менш численні трудові ресурси, як і обмежені та дорогі кредити, буде вигідно використовувати лише в тих секторах, де Україна має природою дані переваги, як-от видобуток корисних копалин чи вирощування зерна й олійних. Або в тих, які імпортувати неможливо: сфера послуг і торгівля переважно ввезеними готовими товарами.

Відтак збереження інерційної моделі розвитку означатиме подальше відмирання більшості обробних виробництв (**див. «Експортний профіль»**) та праце- і/або капіталомістких галузей агросектору і призводитиме до подальшої деградації

Експортний профіль

Вартість і питома вага в усьому випуску певних видів* української продукції, яку збувають за кордон, 2020 рік

медицини, соціальної сфери, комунального господарства та всіх інших видів інфраструктури. Це відбуватиметься на тлі демографічної кризи й одночасно ще більше провокуватиме її поглиблення та знелюднення спочатку провінції, а потім і більшості міст.

А за умови перетворення України на країну, спеціалізовану на виробництві сировини й обслуговуванні зайнятих у ньому людей, населення муситиме зменшитися принаймні вдвічі-втричі від нинішніх 35–37 млн осіб, тож на великі міста, окрім хіба що столиці, чекатиме колапс. Сотням тисяч мешканців удома просто буде нічого робити. Та вони й не прагнутимуть затримуватися там самі, доки матимуть можливість заробляти значно більші гроші у країнах ЄС. Подібний армагеддон може не лякати прихильників глобалізованого світу, які не пов'язують свою долю з Україною чи не мають жодного бажання залишатися на батьківщині. Більшість із них матиме можливість пошукати долю в іншій країні чи навіть частині земної кулі. Втім, яке саме місце вони зможуть посісти на чужині, залишається під питанням.

Однак для тих українців, які зорієнтовані залишатися та будувати власне майбутнє у своїй країні, інерційний сценарій розвитку навряд чи може бути прийнятним. Не кажучи вже про те, що така Україна в умовах загострення змагання за земельні та природні ресурси у світі навряд чи зможе відстояти ту територію, яку має зараз.

Підхід до торговельної співпраці з різними партнерами потрібно докорінно змінювати й пильнувати передусім власний інтерес. Немає нічого поганого, щоб бути великим експортером зерна, олії чи залізорудної сировини, якщо ми вже маємо відповідний потенціал. Але хибно погоджуватися на роль споживача імпоротної готової продукції в обмін лише на право вивозити таку необхідну іншим державам сировину.

У центрі державної економічної політики повинен бути розвиток власного виробництва та внутрішнього ринку. Саме національна держава має забезпечувати модернізаційний тренд та інноваційне програмування в розвитку економіки. Так само її важливою функцією є сприяння появі національних чемпіонів та подальша підтримка їхньої експансії на зовнішньому ринку. Важливо узалежнити дозвіл іншим державам продавати в Україні готову продукцію з високою доданою вартістю від можливості реалізувати значні обсяги такої самої вітчизняної продукції на ринках відповідних країн. Інакше доступ їхніх товарів на український ринок має бути закритим.

Потенційна перевага України на старті цього процесу полягає в тому, що переважно сировинна структура нинішнього українського експорту зорієнтована насамперед на країни, які є її великими чистими

імпортерами й не зацікавлені в закритті своїх ринків для наших постачальників. Водночас вони часто не мають серйозної присутності на українському ринку, який сьогодні завалено на диспропорційній основі виробами з невеликої групи країн, що тримають свої ринки готової продукції закритими для більшості українських виробників.